

K HRUŠOVSKÉHO DIALÓGOM

Vladimír BAKOŠ

Aj naša strana žiada hovoriť zásadne a jasne. Alebo materializmus alebo idealizmus. Alebo si s nami alebo proti nám. No nemám pravdu, súdruhovia?

A. Sirácky

Slovenský marxizmus v oblasti filozofie ani v 70. rokoch nebol takým jednoliatym, "nerozborným" monolitom, ako sa to navonok prezentovalo a ako možno i dnes mnohí usudzujú. Boli tu aj osobnosti, ktoré formulovali a zastávali vlastné stanoviská, hoci sa pohybovali na pôde oficiálneho marxizmu (a na jeho propagáciu určených inštitúcií). Pochopiteľne, každý kto verejne prezentoval, čo aj v tej najumiernenejšej podobe, vlastný názor, musel čeliť ostrej, nevyberanej kritike zo strany dogmatikov a oficiálnych marxistov. V každej myšlienkovvej iniciatíve vybočujúcej zo zaužívaných schém videli "filozoficky erudovaní súdruhovia, neúchylné oddaní marxizmu-leninizmu" prejav názorovej rozkolísanosti, ideovej nepevnosti (môžeme pripomenúť, že v zriekani sa substancionálnej ontológie a "v podliehaní vplyvom štrukturalizmu" videli príčiny krízy, ktorá sa v tých rokoch údajne prejavovala v myslení slovenskej inteligencie). Bolo preto viac-menej "zákonité", že ich "zásadovej" kritike musel čeliť aj Igor Hrušovský, zakladateľ *profesionálnej* marxistickej filozofie na Slovensku. Už od polovice 40. rokov bol vystavený obvineniam, že podlieha buržoáznym filozofickým smerom (najmä novopozitívizmu Viedenského krúžku a štrukturalizmu, ktorých prominentným vykladačom a širitelom na Slovensku bol už od 30. rokov). V rokoch normalizácie k tomu pribudlo podozrievanie z revizionistického pokusu o vylepšenie marxizmu-leninizmu, z protimarxistického opravovania materialistickej dialektiky štrukturalistickou metódou.

V 70. rokoch sa Hrušovský na základe osobnostného filozofického vývinu usiloval domýšľať vlastnú filozofickú koncepciu osnovanú už v prvej etape svojej tvorby na báze filozofického scientizmu a aktualizovanú počas 60. rokov. Stanoviská, ku ktorým sa dopracoval musel však neustále (interne) obhajovať zoči-voči kritike zo strany dogmatikov, ktorí spochybňovali nielen jeho teoretické stanoviská z aspektu nenarušiteľnosti "principiálnych poučiek" marxizmu-leninizmu, ale aj jeho právo na ich zastávanie, resp. na ich verejnú obhajobu pred nežičlivou kritikou.

V podmienkach, keď bolo myslenie kontrolované aparátom stránickej byrokracie (ktorá si nárokovala monopol na pravdu), bolo aj Hrušovského úsilie o samostatné myslenie (aj keď nie mimo rámca oficiálnej filozofie) podozrivé, až neprijateľné. Strážcovia ideologickej čistoty slovenského marxizmu zabránili uverejneniu Hrušovského textov, v ktorých polemizoval s dogmatickým marxizmom, pretože považovali za nevyhnutné potláčať každý samostatný intelektuálny výkon,

ktorý by mohol svojou relatívnou nezávislosťou ohrozovať monolitnosť štátno-straníckej doktríny a rigidnosť totalitného spôsobu myslenia. Povedané ich slovami: "Prvorady musí byť záujem o uplatňovanie zásadného ideového postoja, a to v duchu straníckych dokumentov. Len to je dôležité". (T. Halečka)

Hrušovský rekonštruoval vlastné polemiky s dogmatickými a oficiálnymi marxistami v niekoľkých dialógoch, ktoré pripravoval uverejniť v rámci knihy *Monológy a dialógy*. Jeho nepublikované a v čase svojho vzniku nepublikovateľné dialógy nám približujú meritum jeho sporov s dogmatickým marxizmom, ako aj základné tézy nim zastávanej dialekticko-štrukturálnej filozofickej koncepcie.

V týchto polemikách však nešlo iba o konfrontáciu dogmatického marxizmu s jeho chápaním ako otvoreného systému, ale aj o stret dvoch ontologických modelov skutočnosti: substanciálno-materialistického a nesubstančno-štrukturálneho.

V prvom prípade išlo o tradičný, ortodoxný substančný (metafyzický), monistický, uzatvorený model na báze marxisticko-leninského materializmu. Ontológia tu predpokladá materiálne (určené) bytie (zároveň ako potencionálny objekt) jestvujúce nezávisle od subjektu. Hnota ako absolútna, posledná a homogénna podstata je zároveň ako objektívna, nezávisle existujúca realita (mimo nášho vedomia) poznávaná, odrážaná subjektom (kopírovaná, zobrazovaná našimi pocitmi); bol to gnozeologický objektívizmus. Objektívna realita a hmotná, homogénna substancia v tomto chápaní tvorili dve stránky, dva aspekty — gnozeologický a ontologický — jedného základného princípu: materiálnej jednoty sveta.

Hrušovského koncept bol odlišný. Založil ho na nesubstančnom (protimetafyzickom), pluralitnom a otvorenom, štrukturálnom modeli skutočnosti. V ňom niet miesta pre metafyzickú substanciu ako aktívnu absolútnu, poslednú podstatu, ba aj otázka substrátu a konečných, najzákladnejších elementov (entít) a ich materiálnosti (resp. otázka "materiálneho nositeľa") je tu viac-menej irelevantná. Tento výsledok však Hrušovský nemohol úplne otvorene vyriešiť, pokiaľ nechcel opustiť základný záväzný princíp materialistického monizmu, na ktorom staval marxizmus — a to nedokázal a nechcel urobiť. Treba však uviesť, že postulát substancie a hmoty ako substrátu (resp. akejsi prahmoty ako absolútnej podstaty), t.j. ortodoxný materialistický monizmus a substancialistický elementarizmus bol Hrušovskému bytostne cudzí už od jeho prvej publikovanej monografickej práce *Invenia a vývoj* (1935).

Podľa Hrušovského samotná dialektika vývinu vedy ukazuje, že niet poslednej podstaty, niet posledných, ďalej nedeliteľných elementárnych častí. To, čo môžeme označiť ako úroveň podstaty, je jednota diferenciácii (vzájomných pôsobení), ide o vnútornú štrukturálnu diferenciáciu objektu/predmetu a tá má dynamický, nie statický charakter.

Ústrednou kategóriou tohto modelu je kategória štruktúry (a jej dialektika). Nad prvkami, elementmi dominujú vzťahy, štruktúrne väzby. Podstatu predmetu tvoria jeho základné stránky a konštitutívne zložky, je to jednota ich vzájomných vzťahov, resp. výraz jednoty diferenciácie a rozpornej dynamiky objektu (podľa oponentov Hrušovský týmto neoprávnene substancializoval štruktúrne vzťahy a vzájomné pôsobenia). Štruktúra je dialektická, má imanentne protirečivý, antinómny charakter.

Vnútnomé protirečenia sú základom pohybu a zdrojom kvalitatívnych premien. Zdôrazňoval moment dialektiky štrukturálnych interakcií, v čom tiež videl špecifiku vlastnej štrukturologie ako teoretického konceptu neprotirečivo zjednocujúceho diachronický a synchronický aspekt.

Hrušovský odmietal ako absolutistické také nároky na znocnenie sa reality, ktoré sa opierali o postulát možnosti poznania substance. To bola opäť téza, na ktorej bazировal od začiatkov vlastnej filozofickej tvorby. V súlade so štrukturalistickými a logicko-empirickými inšpiráciami vlastného myslenia hovoril iba o možnosti poznávania štruktúry. Skutočnosť nenazeráme takrečeno "v origináli", t.j. ako jestvuje aj bez vzťahu k nášmu vedomiu (pričom nepopierame jej objektivnosť), ale jej poznanie závisí od subjektu. Empirické poznanie viac-menej adekvátne vystihuje štruktúru skutočnosti, ale nie jej ontologickú kvalitu (podstatu). Adekvátnosť poznania určuje overiteľnosť stupňa pravdepodobnosti empirických výrokov (aj ich vysoká pravdepodobnosť je iba dočasná). Na týchto stanoviskách Hrušovský zotrval počas celej svojej filozofickej dráhy, a to aj ako marxistický filozof, čo sa stalo jednou z príčin, prečo ho neustále kritizovali pravoverní, dogmatickí marx-leninisti.

Subjekt je v Hrušovského koncepcii kognitívno-praktický, ale predovšetkým *ontotvorný*. Je akýmsi médiom procesu spredmetňovania bytia. Tu sa dostávame k tej časti Hrušovského filozofickej tvorby sedemdesiatych rokov, kde on sám videl najväčšiu inováciu vlastnej filozofickej koncepcie (ako uviedol vo vlastnej retrospektíve, predtým chápal svet ako samostatnú objektivnú realitu nezávislú od subjektu a domnieval sa, že jeho relatívne adekvátne postihovanie je podmienené predovšetkým analýzou poznávacích prostriedkov). Ako sme spomenuli, už od jeho "pozitivistických čias" bol preň neprijateľný ontologický substancializmus a gnozeologický objektivizmus (či už idealistický — preto jeho polemiky s intuitívnym realizmom, alebo materialistický — z čoho vyplynuli jeho strety s ortodoxným marxizmom-leninizmom).

V snahe poprieť nevyhnutnosť vypovedať o podstatnej rovine objektivnej skutočnosti v zmysle jej určenosti ako materiálnej, homogénnej substance, odlišil dve "bytostné" úrovne skutočnosti: ontickú a ontologicko-gnozeologickú. Na vyjadrenie ich zásadnej diferenciácie a zároveň na odlišenie vlastného konceptu od tradičného, ortodoxného chápania ontológie v marxizme-leninizme zaviedol pojem *ontické, holé bytie*.

Ontické bytie je "čosi", čo je mimo nášho vedomia — nie je to nebytie; je to existenciálna referencia. Je konkrétne neurčené — "holé" (pokiaľ je ešte mimo kontaktu s kognitívno-praktickým subjektom). Nie je však chaotické, ale nejako usporiadané, je peratické. Je predpokladom rozvinutia procesu spredmetňovania. Tohto predpokladu peraticity sa Hrušovský nechcel vzdať vzhľadom na základnú gnozeologicko-realisticú bázu vlastnej koncepcie. Predpokladáme preto tiež, že toto "holé bytie" je poznateľné a spredmetniteľné (že sa môže stať predmetom). Tým sa nevymedzuje jeho určenia, ale jeho potencialita stať sa určeným.

To, čo možno označiť ako ontologické bytie, je bytie určené, spredmetnené — je to *objektívna realita*. Predpokladom spredmetnenia je aktivita historického subjektu

v dialektickom vzťahu k bytiu mimo vedomia. Subjekt nielen preniká do danej objektívnej reality, ale aktívne participuje na procese prechodu z bytia mimo nášho vedomia do formy empiricko-praktických predmetov. Efektom spredmetnenia bytia v kognitívno-praktickej aktivite subjektu sú rôzne, konkrétne spôsoby bytia. Konkrétny predmetný svet je diferencovaný a dialekticko-štruktúralne kvalitatívne členitý. Predmet je jednotou vzťahov a rozporov: ich špecifická konštelácia, konfigurácia konkrétnych vzájomných pôsobení konštituuje spôsob bytia každého objektu. To, čo môžeme určiť ako podstatu sa rovná štruktúre konkrétnych, konštitutívnych vzťahov objektu.

Podľa Hrušovského niet objektu a subjektu "o sebe"; vždy sú v rozpornej interakcii. Bytie "ako také" nemôžeme apercipovať. Poznávame iba konkrétne spôsoby bytia v ich relatívnej kvalitatívnej určenosti. Iba na tejto úrovni pokladal za zmysuplné hovoriť o materiálnosti sveta. V materiálnosti nevidel predpoklad, ale iba prejav v rôznosti predmetov. Pripomeňme si jeho tvrdenie, že matéria vo filozofickom zmysle je efekt spredmetňovania. Voči vždy znova uvádzanej marxisticko-leninskej námietke, že nemožno opustiť dogmu o existencii materiálnej reality aj pred vznikom človeka, uvádzal, že výpovede o objektívnej realite pred vznikom človeka sú extrapolácie z dosiahnutej úrovne poznania. Aj príroda, ako ju apercipujeme (napr. v prírodných vedách), má istú ľudsko-subjektívnu dimenziu.

Kritici Hrušovského videli v jeho koncepcii ústup smerom k subjektivismu, na pozície filozofického idealizmu. V jeho prípade však nešlo o "maskovaný subjektivismus", či metafyziku, ale o výsostne filozofický postoj, odkazujúci na jeho vernosť zásadám filozoficko-gnozeologického kriticismu, pre ktorý je filozofia kritická rozumová veda o podmienkach možnosti empirickej skutočnosti ako celku. V tomto zmysle bola Hrušovského filozofická reflexia naviazaná na modernú novovekú filozofickú tradíciu v tom najlepšom slova zmysle. Pre ortodoxných marx-leninistov bola však jeho koncepcia eklektickým spojením marxistickej terminológie, novopozitivistickej gnozeológie, Hegla a štrukturalizmu.

Hrušovský zanechal vlastné originálne mysliteľské dielo, ku ktorému sa dopracoval napriek prostrediu rigidného marxizmu. Môžeme vysloviť len lútosť nad tým, že musel neustále a nútene obhajovať vlastné základné pozície (pričom sa "dekoval", ako sám uvádzal v osobných rozhovoroch, citátni z klasikov a najnovších prác sovietskych filozofov) v kontroverziách so zástancami dogmatického marxizmu-leninizmu a to nevyhnutných, pokiaľ sám chcel zostať oficiálnym marxistom a tejto ambície sa nehodlal vzdať. To však limitovalo aj ďalšie možnosti tvorivej invencie jeho filozofickej reflexie, a tak nemohol nehatene domýšľať vlastnú intelektuálnu iniciatívu v smere jej imanentnej myšlienkovej logiky. Vždy mu však išlo o to, zachovať vernosť sebe a rozvíjať "svoje osobnostné jadro, svoje sakrosanctum". Ako napísal: "Každému je virtuálne dané povzniesť sa na výšku svojho tvorivého usilovania; treba ľutovať, ak na životnej púti necháme hľivieť potenciálne bohatstvá svojho talentu. Pri svojom snažení musíme ustavične riešiť doliehajúce rozpory, no pritom nikdy nesmieme poprieť samých seba, i keď sa v prúde času obmeňujeme".